

כי בשגעון ינהג

קווים להבנת הנטייה להסתכנות (ע"פ ר' נחמן מברסלב)¹

א. הקדמה

ב. הסערה שבמפגש עם הדעת

ג. השלכת הדעת

ד. מעשי נערות

ה. סיכום - והמשך

א. הקדמה

תאונות הדרכים הן ללא ספק אחד המפגעים הרציניים והכואבים ביותר בחברה המודרנית בכלל, ובארצנו בפרט. לתאונות אלו ישנם גורמים רבים, ואין בכוונתי למנותם. אולם הנתונים מראים, שחלקם של בני הנוער במעורבות בתאונות גבוה בהרבה מחלקם היחסי בנפח התנועה בכבישים. אחד הגורמים הראשיים לכך הוא סגנון הנהיגה המהירה ורבת הסיכונים הנפוץ אצל בני הנוער. מקובל לראות זאת כגורם שלילי ביותר, תולדה של חוסר בגרות, חוסר אחריות, יצר הרע וטפשות,

¹ הרעיונות המובאים במאמר גובשו במשך השנים בהן זכיתי ללמוד בספריו של ר' נחמן מברסלב בחבורת תלמידים מקשיבים בישיבת ההסדר קרני שומרון. יחד עם זאת, בכתיבת מאמר זה נעזרתי לא מעט בספרו של ד"ר צבי מרק, מיסטיקה ושיגעון ביצירת ר' נחמן מברסלב, תל אביב תשס"ה. המגמה הראשית בספרו היא תיאור תפיסת העולם המיסטית של ר' נחמן, הבנויה על מצבי שיגעון והסתלקות הדעת. מה שאני מבקש לטעון הוא, שהצורך או הנטייה לשיגעון אינה רק המבוא והבסיס להשגות רוחניות, או לתאוות וכיוצא בהן, אלא מדובר בצורך נפשי עז לחצות את גבולות העולם המוכר והרציונאלי. הוא מוכיח בהרחבה עד כמה השיגעון והשלכת השכל הכרחיים לעבודת ה' ומרכזיים בה. אולם אני מבקש להוכיח עד כמה הם מרכזיים בנפשו של האדם - והמרחק בין שתי הטענות אינו רב במיוחד.

כולם ביחד או כל אחד לחוד. הדרך המקובלת להתמודדות עם הגורם האנושי הספציפי הזה היא באמצעים רציונאליים: העלאת המודעות לתאונות ולתוצאותיהן המרות, חינוך לנהיגה נכונה במצבים רגילים ובמצבים קשים יותר, הטלת מגבלות ייחודיות לבני הנוער, כמו נהג מלווה או צמצום מספר הנוסעים ברכב, ולבסוף – הרתעה באמצעות ענישה מכבידה יותר. לכל האמצעים הללו יש מקום, אולם המשותף לכולם הוא הנחת המוצא, שלפיה בני הנוער אכן נוטים להתנהג באופן חסר אחריות על הכביש, ועלינו לרסן את הנטייה הזאת בכל הכלים העומדים לרשותנו. מבלי לחלוק על כך, אני מבקש לנסות ולהבין, מהו הגורם האנושי המונע מצעירים וצעירות להתנהג בהתאם לשיקול השכלי הפשוט והקר, המורה על כך שאם אינך רוצה להרוג או ליהרג, עליך לנהוג במשנה זהירות.

במאמר זה אני מבקש לטעון, שיש משהו אמיתי ברצון להשיג ריגוש גבוה ועוצמתי, וברצון להתעלם מהשיקולים השכליים הרגילים, שסביר להניח שהם ידועים לחלוטין לבני הנוער, ואעפ"כ הם מתעלמים מהם. הטענה היא, ע"פ המעט שדליתי מתורתו של ר' נחמן מברסלב, שהשכל – אולי דווקא בגלל עוצמתו הרבה – מהווה מחסום בפני הכוחות העמוקים יותר בעבודת ה', ולכן לעתים יש צורך 'להשליך את השכל' על מנת לזכות להופעת הכוחות הללו. מתברר, כך טוען ר' נחמן, שקיים באדם רובד שאינו מוצא את ביטויו באפיקים הרציונאליים הרגילים, והוא מחפש את ביטויו באפיק הלא-רציונאלי, על גבול השטות והשיגעון.² מי שצלחה דרכו והוא אמון על עבודת ה', ייתכן שימצא זאת שם, ומי שלא – כמעט בהכרח שינסה למצוא את פורקנו במקומות אחרים. אינני מצדיק חלילה את הנהיגה הפרועה, אני רק טוען שהיא מבטאת שאיפות וכוחות שאינם באים לידי ביטוי בדרכים המקובלות. אבקש להראות, שהדבר נכון במיוחד אצל בני נוער, שמנסים באופן כללי למתוח את הגבול כמה שאפשר על מנת לעמוד על יכולותיהם האישיות, בדרך כלל בניגוד למגבלות הממלאות את עולם המבוגרים. אני מודע לקיומם של גורמים אנושיים אחרים, שיש להם משקל לא מועט בעיצובה של תרבות הנהיגה השלילית, כמו למשל יצר הכבוד או הכוחניות שעשויים להביא לנהיגה

² כדאי לציין בהקשר הזה, שהתופעה מצויה יותר אצל בנים מאשר אצל בנות. לפי מה שיתבאר במאמר, בעזרת ה', ברורה גם הסיבה לכך: בנים נוטים יותר מבנות לתובנות ולתגובות שכליות ולא רגשיות, וממילא מרגישים יותר חנוקים על ידי השכל, ולכן מתנהגים כאמור.

פרועה, ועוד. כל שאני מבקש לטעון הוא, שמקורו של אחד מהגורמים מצוי, אולי למרבה ההפתעה, דווקא בתחום החיובי ולא בתחום השלילי, ואולי מתוך התבוננות בו נוכל ללמוד משהו על הדרך לטיפול בו.

ושוב, אני מבקש להדגיש: אין לראות בדברי הבאים מעין 'הצדקה' להתנהגות פרועה על הכביש, אלא נהפוך הוא, זהו ניסיון לעמוד על אחד השורשים של התנהלות זו, דווקא בכדי לנטרלו, לא רק בביטויי ההרסניים על הכביש, אלא בחיים בכלל. תקוותי היא, שהמאמר יתרום, ולו תרומה קטנה, לאפשרות לחנך את ציבור הנהגים בכלל, ואת הנהגים הצעירים בפרט, לנהיגה רגועה יותר.

מהלך הדברים יהיה כזה: תחילה אפנה לתיאור התנועה הנפשית הנוצרת מתוך מפגש עם הדעת, ואטען שהדבר יוצר אנרגיה פוטנציאלית רבת עוצמה. בפרק שלאחריו, אצעד צעד נוסף, שמשמעו להלכה ולמעשה היא 'השלכת השכל', ולאחריו נדון בקצרה במשמעותם של 'מעשי נערות' כפי שר' נחמן מבין אותם. לסיכום, נציע את המסקנה העולה מהדברים להבנת התנהגותם של בני הנוער, בתוספת קריאת כיוון קצרה להמשך העיון בסוגיה חיונית זו.

ב. הסערה שבמפגש עם הדעת

בתורה 'עתיקא טמיר וסתים' (ליקו"מ, קמא כ"א) עוסק ר' נחמן באופני ההשגה השכלית של האדם. בסופה של התורה הוא אומר שהדעת היא הדרך להתחבר אל הקב"ה:

ועקר הכלליות שיהיה נכלל באחד, הוא על ידי הדעת אותו יתברך, כמו שאמר החכם: אלו ידעתיו – הייתי. כי עיקר האדם הוא השכל, ועל כן במקום שחושב השכל, שם כל האדם, וכשיודע ומשיג בידיעת השם יתברך, הוא שם ממש, וכל מה שיודע יותר, הוא נכלל יותר בהשורש, דהיינו בו יתברך.

השכל הוא המאפיין הראשי של האדם, ואפשר אף לומר שהוא זה שמגדיר את מקומו, וכפי שאומר זאת ר' נחמן "במקום שחושב השכל, שם כל האדם". כיוון שכך, אם יחשוב האדם על בוראו, וישיגהו בשכלו, יהיה כלול למעשה עם הקב"ה ומחובר אליו יותר ויותר. את המאמר המפורסם מתקופת הראשונים – 'אלו ידעתיו הייתי' – מפרש ר' נחמן לא רק כמשמעותו המקורית, כמציינן את חוסר האפשרות להשגת ה', היות והיא אפשרית רק לה' בעצמו, המשיג את עצמו בעצמו, אלא גם כמאמר שמצביע על הדרך להיות יותר ויותר חלק ממנו ית', כביכול. הידיעה המושלמת הייתה מביאה להתאחדות מלאה עם הבורא האינסופי, אילו הדבר היה אפשרי, אולם גם ידיעה חלקית היא חשובה, היות וקיים מיתאם בינה לבין מידת ההתאחדות, "וכל

מה שיודע יותר, הוא נכלל יותר בהשורש, דהיינו בו יתברך".

כיוון שזו מעלתו של השכל, מציע ר' נחמן להבחין בין שני סוגי השגות שכליות: זו שבאה כהתפתחות מדורגת הבנויה על כל ההשגות הקודמות לה, וזו שבאה 'משום מקום', ישירות מהשפע האלוקי:

כתיב: 'אחור וקדם צרתני' (תהלים קל"ט, ה). כי יש שכל, שאדם משיג אותו על ידי הקדמות רבות, והשכל הזה מכונה בשם אחור; ויש שכל, שבא לאדם בלא שום הקדמה, אלא על ידי שפע אלוקי, וזה מכונה בשם קדם, בשם פנים. והתלהבות הלב נולד מחמת תנועת השכל, כי טבע התנועות – שמוליד חום, ולפי מהירות תנועות השכל, כן מוליד חום בלב. נמצא, שעל ידי שפע אלקי, שהשכל נשפע לאדם במהירות, שאין צריך להשתמש בשום הקדמה, על ידי זה המהירות, שלהבת הלב עולה מאליה.

בתורה זו, ר' נחמן לא רק מבחין בין שני סוגי ההשגות, אלא מדרג ביניהן, תוך העדפה ברורה של ההשגה הפתאומית, הבאה ללא שום הקדמה, המכונה השגה של 'פנים', לעומת השכל הנבנה באופן הדרגתי, איטי וסבלני, שנקרא בשם 'אחור'. מושגים אלו מזכירים לנו את הפסוק "וראית את אחרי ופני לא יראו" (שמות ל"ג, כג), שממנו ניתן להבין, שההשגה הקרויה 'פנים' היא עליונה יותר, ונדירה יותר, מאשר ההשגה הנקראת 'אחור'. ר' נחמן מצביע על איפיון שונה בתכלית לשתי ההשגות הללו: התנועה הנפשית הנולדת בלבו של המשיג. ההשגה הראשונה, ההדרגתית, הקרויה 'אחור' אינה יוצרת תנועה נפשית יוצאת דופן בתוך נפשו של המשיג. אולם ההשגה השנייה, המושפעת מלמעלה, הקרויה 'פנים', יוצרת תנועה נמרצת של השכל הקיים, לצורך קליטתה של ההשגה החדשה, ובעקבות זאת נוצר חום פנימי רב, המוביל להתלהבות הלב. האדם מרגיש שהוא נטען בכוחות מחודשים, כביכול 'נדלקה' בתוכו אש פנימית, וכל זאת כתוצאה מהמפגש עם ההשגה השכלית המפתיעה שנגלתה אליו. באמת, המפגש המיוחד הזה אינו שמור רק לצדיקים ואנשי מעלה.³ למעשה, כל אדם וכל צדיק מתמודד בעצמו עם המדרגה שלמעלה ממנו,

³ ר' נחמן מוסיף ומבאר, בהמשך הדברים, שקיים לכל אדם לפי בחינתו אור פנימי ואור מקיף, כאשר האחרון הוא מקור ההשגה הנגלית לאדם שלא מתוכו, במגמה שתתחבר לאור הפנימי שבו ויהיה הכל אחד. משמעות הדברים היא, שלכל אדם קיים אור פוטנציאלי, שפע רוחני ייחודי לו, שכביכול מקיף אותו, ומחכה לכך שהאדם 'יתחבר' אליו. כאשר האדם, שבקרב קיימת כבר הארה מסוימת, מתוך נשמתו ותודעתו, (שזה נקרא 'אור פנימי') יתחבר לאותו מקור, לאותו 'אור מקיף'

והמפגש הזה יוצר תנועה חזקה בלבו של המשיג, אף שלא תמיד חברו שותף לאותה התלהבות. וכך מתאר זאת ר' נחמן:

וזהו: כל צדיק נכוה מחופתו של חברו וכו', כי כשמגיע להשגה שלא ידע מזה מקודם, והוא אצלו דבר חדש, אזי נתלהב ונבער מאור ההשגה הזאת, שהיא נפלאה אצלו; אבל מי שכבר עבר בזאת ההשגה, והוא משיג עתה דברים נוראים וגדולים מזה ההשגה, אין לו שום התלהבות מזאת ההשגה. וזה: כל צדיק נכוה – ונבער ונתלהב – מחופתו של חברו – מהשגה שאצל חברו היא דבר פשוט שאינה מבערת ומחממת אותו כלל, עד שצריך להתכסות ולחפות עצמו.

ר' נחמן מסביר, בדומה להסבר המקובל, שה'חופה' האמורה כאן היא המדרגה והמעלה שהשיג אותו החבר, אלא שלשיטתו מדובר בהשגה רוחנית, ולא בחופה שהיא משל לשכר עבור עמלו בתורה ובמצוות, כפי שמקובל לפרש זאת. כיוון שכך, ר' נחמן מלמדנו, שהכוויה שחש כל צדיק מחופתו של חברו, אינה באה מתוך קנאה חלילה, אלא היא תוצאה של ההתלהבות הבערת בקרבו נוכח ההשגה שהוא רואה אצל חברו, השגה שמזמינה גם אותו להתעלות ולרכוש אותה. אמנם החבר עצמו, בעל החופה, אינו נכוה ממנה כלל, כיוון שהוא מצוי בתוכה, בתוך החופה, היינו בתוך העולם הרוחני הזה, שכעת אינו דבר חדש ומסעיר עבורו. רק עבור ה'צדיק' הצופה מבחוץ אל החופה הזו, המשתוקק אל ההשגה הזו, נוצרת התנועה הפנימית העוצמתית הזו.

למעשה, החמימות וההתלהבות שיכולה ההשגה השכלית להוליד באדם, היא חרב פיפיות בידו של האדם. ניתן להטותה אל הטוב, וניתן להשתמש בה לשלילה. מה שבלתי אפשרי הוא להתעלם ממנה. במלים אחרות נוכל לומר, שהמפגש עם השגה שלמעלה ממדרגתו של האדם יוצר באדם אנרגיה פוטנציאלית גדולה, שחייבת למצוא את ביטויה היכן שהוא.⁴

⁴ יגדל האור הפנימי לאין ערוך, וכך יגלה האדם בקרבו עוצמות חדשות. הקשר בין השגת הדעת לבין הופעת עוצמות חזקות של חיים מואר בהמשך תוך בחינה של התופעה הנגדית: תופעת הכעס. בהמשכה של תורה זו מצוי קטע מיוחד, המכונה 'חיים נצחיים', שלפניו הקדים ר' נתן וסיפר שהוא נאמר בנפרד משאר התורה. בקטע זה מתחיל ר' נחמן בשבחו של השכל, היינו הדעת, שבה מושגת האחדות עם הקב"ה, וזהו מקור החיים, כפי שצוטט לעיל. אולם לתובנה זו ישנה מסקנה המאירה פן שלילי בחיי האדם, ובלשונו: "וכל החסרונות שיש לאדם, הן פרנסה או בנים או בריאות הגוף, וכל שאר החסרונות – הכל הוא בחסרון הדעת.

לנושא זה נדרש ר' נחמן בתורה אחרת הנקראת 'תפלה לחבקוק' (ליקו"מ, קמא י"ט). בתורה זו הוא עוסק בהבדל המשמעותי שבין המפגש החי עם הצדיק, לעומת המפגש עם הספר. המייחד את הלימוד ישירות מהצדיק הוא השפה, הלשון והדיבור החי. מכאן מתגלגל הדיון למהותה של השפה ולאופן שבו היא מאפשרת לנו להבין את העולם. בהקשר זה מסביר ר' נחמן, שניתן לראות את אותו עולם מזוויות שונות, ולנסח את התובנות על העולם בשתי שפות שונות. שתי האפשרויות הללו יונקות למעשה משורש אחד, והנקודה הראשיתית הזו רמוזה בתורה בדימוי של 'עץ הדעת טוב ורע'. זהו עץ, מקור של צמיחת הדעת, שמאפשר בו זמנית לאדם – כך מפרש ר' נחמן – אכילת פרי שיוביל לראייה חיובית וקדושה, או אכילת פרי שיוביל לראייה הפוכה, שלילית. המפגש של האדם עם העץ הזה אינו יכול להשאיר אותו אדיש. הוא נמשך אליו מאד (וזה רמוז בדמותה של האשה), ובידו הדבר, לאן להוביל את המשיכה הזו.

האדם ניצב מול גורם שהטוב והרע משמשים בו בערבוביה, ועליו לבחור באחד מהם, כאשר האפשרות של האדישות וההימנעות אינה קיימת כלל. כיוון שכך, המפגש עם האפשרות להבין את העולם באופן מסוים – לחיוב או לשלילה – מעורר באדם תגובה פנימית חזקה ביותר, המבקשת לה נתיב ודרך מוצא בעולם. האדם אינו יכול להישאר אדיש למפגש זה, אפילו אם הוא 'מרדים' את אישיותו, ומנסה שלא להעמידה במבחן. וכך מתאר זאת ר' נחמן שם:

וזה בחינת מקרה לילה, שהרוח סערה, היינו הרוח שטות... עולה על ידי תרגום, על ידי תרדמה, על ידי שינה, ויונק מלשון הקודש, מרוח הקודש, מברית קודש. כי מי שיש לו שלמות לשון הקודש, מקרר את חמימותו בלשון הקודש, בבחינת 'חם לבי בקרבי וכו' דברתי בלשוני'; שמקרר חמימותו בדיבור של לשון הקודש... אבל מי

וכן כעס ואכזריות הוא מחסרון הדעת, כמו שכתוב (קהלת ז', ט): 'כעס בחיק כסילים ינוח', ועל כן החולה הוא כעסן מחמת שאז הוא בדינים, כי דינים שורים עליו, ודינין הם מוחין דקטנות, ועל כן הוא בכעס."

ביאור הדברים הוא, שמכיוון שכל החסרונות נובעים למעשה מחסרון הדעת, על כן הכעסן, שדעתו נסתתרה עליו ולכן הוא כועס, נהיה חולה מחמת כעסו. הדברים נכונים גם להפך: החולה, שמתוך מחלתו קשה לו להשתמש בשכלו, הוא כעסן, רגזן וחסר סבלנות כלפי הסובב אותו. נמצא, על דרך הניגוד, שמיעוט דעת קשור במיעוט חיים, במחלה, ואילו תוספת דעת מובילה להופעת כוחות חיים, בריאות יתרה, וזה ההתלהבות הנזכרת למעלה.

שאינן לו שלמות לשון הקודש, אזי הרוח סערה מקרר אותו במקרה לילה בשנה, בבחינת 'אשר קרך בדרך' – לשון קרירות.

המפגש יוצר רוח סערה, שלעתים מזומנות מופיעה באדם כרוח שטות, שהיא ביטוי אחר לאותה ההתלהבות שהזכרה קודם, הנולדת באדם נוכח ההשגה העליונה ממנו, שהוא משתוקק להשיגה. הנקודה שנוספה כאן היא, שהאש הופכת לרוח סערה, לרוח סוערת, שמבקשת פורקן, ובלשונו של ר' נחמן – מבקשת 'להתקרר'.⁵ מתוך הדיון שהזכר קודם, אודות המקור המשותף של הטוב והרע, קובע ר' נחמן שגם רוח סערה זו יונקת את כוחה בהיחבא, בלילה, מאותו מקום עמוק בנפש שגם רוח הקודש יונקת משם. לשון אחרת, סערת הנפש מוציאה את האדם משגרת יומו, מהרגליו הישנים מבית הוריו או ממה שרכש בעצמו, ותובעת ממנו דינמיות, העזה וחיפוש מחוונות אחרים. תביעה זו אחת היא בנפש, אך ביטוייה יכולים להיות מנוגדים מן הקצה אל הקצה. רוח סערה זו יוצרת חמימות באדם, שניתן לראותה כהתלהבות או כאנרגיה פנימית, והיא דורשת להתקרר, היינו לבא במגע עם העולם, וכך לשחרר את החום האצור בה. דרך אחת שבה ניתן לעשות זאת היא בדיבור של לשון הקודש, בדרך של דיבורים של קדושה, היוצאים מעמק הלב והם חמים ורותחים, ובזה 'מקררים' את האדם כראוי. כוונת הדברים היא, שהאדם מבטא את הבערה הפנימית שבו בכך שהוא יוצר עולם, שפה, שבה הוא חי, והיא כולה קודש. אך מי שיימנע מדרך זו, חזקה שהעוצמה הגלומה בו תפרוץ החוצה בדרך אחרת – רוח שטות, רוח סערה, ולבסוף בדרך של מקרה לילה, שהוא איבוד שליטה על כוחות החיים היסודיים ביותר והשחתתם לריק.

אחת התורות שמעמידות זו מול זו את האנרגיה החיובית מול השלילית, היא התורה 'לב טהור' (ליקו"מ, קמא קנ"ו). בתורה זו ר' נחמן מצביע על אפיק נוסף לביטוייה של הרוח הסוערת, שבמקומות אחרים זוכה להרחבה יתרה, והוא אפיק הפנייה הישירה אל הקב"ה. כך מנסח זאת ר' נחמן, תוך שהוא משלב כאן גורמים נוספים:

⁵ ידידי ורעי, הרב אוריאל עיטס, העיר שיש לתת את הדעת על כך שר' נחמן מציע כאן כדרכו פרשנות מקורית לדברי חז"ל על הביטוי 'אשר קרך בדרך', המחברת את שני הפירושים 'קרי' ו'קירור האמבט' לפירוש אחד (הקרי הוא התקררות כלומר פורקן של הבערה הפנימית המאפשר לה להירגע). ומתוך כך מציע לה מקבילה הפוכה בקדושה.

כי מה שמדברים בינו לבין קונו הוא בחינת רוח הקודש. ודוד המלך עליו השלום, שהיה מעלתו גדולה מאד, יסד מזה ספר תהלים. וכן כל אחד לפי בחינתו הוא בחינת רוח הקודש, כמו שכתוב (תהלים כ"ז, ח) "לך אמר לבי". כמו שפירש רש"י: לך – בשבילך ובשליחותך, אמר לי לבי. שכל הדברים שהלב אומר, הם דברי השם יתברך ממש, והוא בחינת רוח הקודש. וצריך לחדש תמיד, לבקש בכל פעם בתחנונים ודברי ריצויים חדשים. ולזכות לזה, צריך טהרת הלב, וטהרת הלב הוא על ידי שמתלהב ובווער לבו להשם יתברך, על ידי זה נטהר הלב. כי נגד שנתלהב ונבער לעברה או לתאוה רעה, חס ושלום, שמזה נטמא לבו, נגד זה צריך שיתלהב ויבער לבו להשם יתברך, ועל ידי זה יטהר לבו, כמו שכתוב (במדבר ל"א, א, כג): "כל דבר אשר יבוא באש תעבירו באש". וכשיש לו טהרת הלב, אזי זוכה לדבר בכל פעם דבורים חדשים, שהוא בחינת רוח הקודש. וזהו: "לב טהור ברא לי אלקים" (תהלים נ"א, יב), אזי: "ורוח נכון חדש בקרבי", שיזכה לחדש דיבורים חדשים, שהם בחינת רוח הקודש כנ"ל.

בפסקה זו מציע ר' נחמן ביטוי מעשי יותר וקרוב יותר אל האדם, לאותה רוח הקודש שנוכרה לעיל, המתבטאת בלשון הקודש. ר' נחמן מציע לפנות ישירות אל הקב"ה, להשיח בפניו את מצוקות הנפש, את געגועיה ושאפיותיה, כמו גם את תסכוליה ומרירותה. החידוש הגדול שבדבריו, המופיע במשפטים הראשונים של הפסקה, שדיבור זה, שהאדם חוצב אותו מקירות לבו, אינו ביטוי רק לאנושיותו המוגבלת, אלא יש בו מעין רוח הקודש ששורה על האדם, ובלשונו של ר' נחמן: "כי מה שמדברים בינו לבין קונו הוא בחינת רוח הקודש". האדם הפונה אל הקב"ה יכול להרגיש את עצמו כמי שניצב על אותו סולם, אף שכמובן לא באותה המדרגה, יחד עם דוד המלך, נעים זמירות ישראל. גם דוד השיח לפני הקב"ה את מצוקות נפשו, את תפילותיו, שיריו ובקשותיו, אלא שכאשר הנשמה מתבטאת, מתגלה בה למעשה רוח הקודש הנסתרת. האדם הרגיל אינו יוצר יצירות בנות-אלמוות כמו ספר תהלים, אך דבריו אל הקב"ה יש בהם גם כן גילוי של רוח הקודש, לפי מדרגתו שלו.

אלא שלדבר עם הקב"ה בבחינת רוח הקודש אינו דבר פשוט כל כך. צריך להתאמץ כדי לזכות לכך, ובלשונו של ר' נחמן "ולזכות לזה צריך טהרת הלב". כוונתו לומר, שהדרך לגילוייה של רוח הקודש בתוך הדבורים האנושיים הרגילים עוברת דרך לב טהור. לב שאינו טהור משול לצינור מלוכלך, או למסננת שאינה נקייה, המבדילים בין המקור האלקי-נשמתו, ובין הדיבור, הוא שפת האדם, שכשמה ("שפה") היא הקצה החיצוני של הכלי. לעומת זאת, כשהלב טהור הוא מאפשר לנשמה להתגלות, ובוה יש מעין גילוי של רוח הקודש. הדרך לטהרת הלב – וכאן

הנקודה הרלוונטית לענייננו – עוברת דרך ההתלהבות, האש הבווערת באדם, כשהיא מופנית אל הקב"ה. כביכול אפשר לומר, שהאש הבווערת בתוכו שורפת את כל הלכלוכים, ומחטאת את הלב עד שהוא נעשה לב טהור, ואז הוא מהווה כלי ראוי לגילוי הדיבור הפנימי עם הקב"ה, זה שיש בו מעין רוח הקודש. ר' נחמן מודע היטב לכך, שהאש הזו יכולה להיות גם 'אש זרה', ולכו של האדם בווער בקרבו גם לתאוות ולעברות. אולם הוא רואה בכך את ההזדמנות למהפך, את אפשרות המפנה, ובלשונו – "כי נגד שנתלהב ונבער לעברה או לתאוה רעה, חס ושלום, שמזה נטמא לבו, נגד זה צריך שיתלהב לבו להשם יתברך, ועל ידי זה יטהר לבו". בדומה לפסקה הקודמת, אף כאן מציע ר' נחמן לאדם הסוער לפרוק את החום שבלבו, על ידי הפנייתו אל הקודש, בדיבור עם הקב"ה, אולם כאן מחדש ר' נחמן שתהליך יצירת הבערה הפנימית חשוב כשלעצמו, היות והוא עצמו מטהר את האדם מתאוותיו.

נמצא, שהמפגש עם השגה שכלית גדולה, יוצר סערה באדם המשיג, וסערה זו, המתבטאת בהתלהבות ובאש הבווערת שבקרבו, יכולה להתבטא באופן חיובי, כשהיא מופנית לה' יתברך, ולחילופין, כהתלהבות לעברה או לתאוה, או בדרך של כעס או מקרה לילה.

ג. השלכת הדעת

מכאן, קצרה הדרך, כך נראה, לצעד הבא שר' נחמן מציע לשם התמודדות עם ההשגות העליונות. אם בתורות הקודמות הכתיר ר' נחמן את השכל, את הדעת, כנתיב המרכזי והראשי להתאחדות עם הקב"ה, הרי שמתוך מודעות לעוצמות הפנימיות שבאדם, ר' נחמן עובר לשלב הבא – שלב האמונה. בתורה הנקראת 'תקעו אמונה' (ליקו"מ, תנינא ה') פורש ר' נחמן יריעה עשירה ומורכבת באשר לדרכו הרוחנית של האדם. נקודת המוצא, שממנה מתחיל הכל וסביבה סובב הכל, היא משפט הפתיחה:

העיקר הוא האמונה, וצריך כל אחד לחפש את עצמו ולחזק את עצמו באמונה.

במשפט קצר זה מקופלים רעיונות גדולים, שזוכים לפיתוח ולהרחבה בהמשך תורה זו. תחילה, ר' נחמן מעמידנו על כך, שעיקר המשימה של האדם היא בניין האמונה שבקרבו, לאו דווקא קיום המצוות, ואפילו לא לימוד התורה, ובמשתמע מכך – גם לא שכלול הדעת וההשגות העליונות. העיקר הוא האמונה שבלב, שמחיה את כל האדם כולו. בנוסף, ר' נחמן מגדיר משימה זו כמשימה שהיא סובייקטיבית ואינדיבידואלית במובהק. כל אחד צריך לחפש את עצמו, ואין האדם יכול להישען

על כתפי זולתו, ואפילו יהא זה מורו ורבו, אלא אם כן מדובר בעזרה זמנית, כהורה המלמד את ילדו ללכת, או כסיוע למישהו מוגבל, מעין מכשירי ניידות לאדם נכה. והעיקר, המובלע בתוך המשפט המתומצת והנפלא הזה, שחיזוק האמונה הוא למעשה הדרך שבה האדם מוצא את עצמו, מבין את עצמו, ומתווה לעצמו את דרכו בחיים. אין מדובר רק בפעולה שיש לעשותה כנספח לחיים עצמם, כעצה לקיום מצוות האמונה או מצוות אחרות. מדובר כאן במשימה העמוקה והחשובה ביותר שהאדם יכול וצריך לעשות – לחפש את עצמו.

תהיה זו חריגה ממטרתו של מאמר זה לפרוש את יריעתה המורכבת של תורה מיוחדת זו. לענייננו, נסתפק בציון נקודות בודדות, כמבוא לנקודה שהיא רלוונטית לטיעון המבוקש במאמר זה. ר' נחמן אומר, שבכדי לבנות את האמונה יש צורך ב'עצות', ברעיונות ובכלים כיצד יש לשאוב את המים שמהם גדלה האמונה, ולשם כך יש צורך ב'איש תבונות', בבחינת: 'מים עמוקים עצה בלב איש, ואיש תבונות ידלנה'". את 'איש התבונות' הוא מגדיר כ"מי שיש לו נשמה...", ודוק: לא דווקא החכם, איש הדעת, אלא מי שיש לו נשמה, הוא זה שמסוגל לדלות עצות מתהומות הנפש, על מנת לסייע לבני האדם בבניין אמונתם. תהליך זה מסועף למדי, וכולל סכנות וקשיים, שמפורטים שם, אולם במהלכו מצביע ר' נחמן על מגבלה מסוימת שכדאי לשים לב אליה ולפעול בהתאם. וכך הוא אומר:

שצריך כל אחד ואחד לצמצם את מוחו ושכלו, שלא להניח את המח לצאת חוץ לגבול שיש לו, שלא יהיה משוטט המח במה שאין לו רשות לפי מדרגתו, בבחינת (חגיגה יג, א): 'במופלא ממך אל תדרוש'.

האדם נדרש לצמצם את תחום פעילותו של השכל, כיוון שישנם תחומים שהוא אינו רלוונטי לגביהם כלל. התחום הבולט ביותר בהקשר הזה הוא זה שעליו אנו מדברים – עולם האמונה. שם השכל מנוע מלשוטט, שם הוא רק יפריע, ועל האדם להשגיח ששכלו לא יבקר ולא יבחן את עולם האמונה שלו. זאת אמירה מהפכנית למדי, בוודאי ביחס לתפישה המקובלת בקרב חכמי ישראל בימי הביניים אודות מעמדו הבכיר או אפילו הבלעדי של השכל. הקביעה ש'העיקר הוא האמונה' אינה מובילה למסקנה שיש להשקיע מאמץ שכלי ותודעתי על מנת לבנותה ולהעמיקה, אלא דווקא להפך – "לצמצם את מוחו ושכלו". זהו צעד משמעותי בדרך להכרה במוגבלותו של השכל, ולאי האפשרות של הדעת לתת מענה מספק לכל צרכיו הרוחניים של האדם. הידיעה שהשכל מוגבל מפנה את הלב לביטוייה של הנשמה הטהורה, ובניסוחו של ר' נחמן שם:

ועל ידי זה נעשין דבורים כשרים, להחיות ולהשיב את הנשמות הנפולות.

כאן אנחנו עדיין בשלב של דיבור, שבדרך כלל נתפס ככלי של השכל, אולם זהו דיבור שבא ממקום אחר לחלוטין, והוא אינו יציר כפיו של העולם השכלי אלא של העולם הנפשי או הנשמתי הרחב.

אולם הצעד המשמעותי ביותר הוא מה שר' נחמן מנסח בהמשך התורה, בפסקה טו. שם כבר נפרשת אפשרות מפתיעה, שלא לומר מוזרה, לעיני הלומד והקורא המורגלים בעליונותו של השכל. ר' נחמן אומר:

כי באמת צריכין דייקא לסלק את המח, כי צריכין להשליך כל החכמות ולעבד את ה' בפשיטות, כי צריך שיהיו מעשיו מרובין מחכמתו (אבות ג', יז), ולא המדרש עיקר אלא המעשה (אבות א', יז), ועל כן צריכין לסלק כל החכמות ולעבוד את ה' בפשיטות, בלי שום חכמות. לא מבעיא חכמות של שטות, אלא אפילו חכמות גמורות, אפילו מי שיש לו מוח גדול באמת, כשמגיע לאיזו עבודה הוא צריך להשליך כל החכמות ולעסוק בעבודתו יתברך בפשיטות. וצריך אפילו להתנהג ולעשות דברים שנראה כמשוגע בשביל עבודת השם, בבחינת (משלי ה', יט): 'באהבתה תשגה תמיד', שבשביל אהבת השם צריכין לעשות דברים הנראין כשגעון, כדי לעשות מצוותיו ורצונו יתברך, כי צריכין להתגלגל בכל מיני רפש וטיט בשביל עבודת השם ומצוותיו יתברך. ולא דווקא מצווה ממש, אלא כל דבר שיש בו רצון השם יתברך נקרא מצווה... כי אזי זוכה להשיג אפילו מה שהוא למעלה מהמוחין, מה שגם משה בחייו לא השיג...

ישנם מצבים בהם האדם נדרש לסלק את שכלו, היות וכלי זה הוא מוגבל יחסית לעוצמת ההשגות שהאדם יכול להשיג. גם משה רבנו, פסגת ההשגה התורנית האנושית האפשרית, היה מוגבל בהשגתו ביחס להשגה עליונה יותר, ורק בהסתלקותו, המשולה כאן להסתלקות השכל, מתאפשרת ההתעלות למדרגה גבוהה יותר. ההסבר לכך הוא – כך נראה להציע – שהדעת, על כל האצור בה משכבר הימים, היא תבנית מקובעת במידה רבה, שהרי כל מה שנאגר בה מעצב אותה, על תכניה ויכולותיה, אך גם על גבולותיה ומגבלותיה. השלכת השכל, הנכוונות לעבוד את ה' בפשיטות ממש, מאפשרת למה שמעל השכל להתבטא – לנשמה האלוקית, ומתוכה נבנית האמונה, שהיא עיקר חייו של האדם.

חשוב מאד לשים לב שר' נחמן 'מכשיר' למעשה אמצעי לא קונבנציונאלי בעליל – עשיית מעשים חסרי הגיון, מעשי שיגעון, אפילו כאלו שאין להם קשר ישיר עם קיום המצוות, שהרי להתגלגלות ברפש וטיט אין תועלת בקיום המצוות עצמן. אלא שהגדרת עבודת ה' זוכה אף היא להרחבה משמעותית, בכך שהיא אינה מתייחסת למצוות ההלכתיות הידועות בהכרח, אלא לכל מה שיש בו רצון ה' בכלל. כיוון

שכך, יכול להיות, לפחות במצבים ובזמנים מסוימים, שדווקא מעשי שיגעון יהיו לרצון לפני ה' יתברך, אם הם מבטאים אהבה גדולה ונכונות בלתי מסויגת לזכות באהבתו ובהשגת הקב"ה. דוגמה לכך אפשר לראות בהתנהגותם של הורים או של סבים וסבתות, העושים מעשי שטות גמורים, רק בכדי לשמח את התינוק או הילד ולזכות באהבתו. התועלת באותם מעשי שטות היא בכך שהם מבטאים כלפי הילד את אהבתם של המבוגרים, היות ואין הוא יכול לקלוט זאת בשפה אחרת, אך בה בעת הם בונים בלבם של המבוגרים אהבה כזו, שהיא מעל ומעבר לשיקולים רגילים, רציונאליים (ואמנם, בתרבויות שקידשו, לפחות בפיהן, את עליונותה של התבונה, מצויים מעט מאד חוס, אהבה, ומעשי שטות כאלה בין הורים והורי-הורים לילדיהם. במקביל, דווקא בתרבויות אלו התפרץ היצר ההרסני-הפראי במלוא עוצמתו, וד"ל).

מכאן אני מבקש להסיק את המסקנה הבאה: המפגש עם השגה גדולה, הן בתחום ההכרתי והן בתחומי הנפש, שהיא למעלה ממידתו של המשיג, מעמידה אותו על מוגבלותו ועל יכולותיו המצומצמות, אך בה בעת היא גורמת לו לחוש במלוא העוצמה את אישיותו הפנימית המתפרצת, והוא מצוי במצב של 'חיפוש עצמי' מתמשך, הכולל עליות ומורדות. הוא מותח את שכלו והשגתו למקסימום האפשרי, מחד גיסא, אך גם מתייאש ממנו ומסלק את שכלו לגמרי, מאידך גיסא.

הרצון לסלק את השכל ולהשליכו יכול לנבוע מייאוש, מהכרת חוסר הערך שבהעמדת הכל על התבונה, אך יכול גם להיות מהלך המיועד לפנות מקום לכוחות אחרים, לרבדים אחרים בנפש, שמתוכם תתפרץ תודעה עמוקה יותר, גם כזו שהשכל אינו יודע להבינה ולנתחה, ואין הוא מסוגל לתת הסבר מספק לאופן הופעתה.

סילוק השכל יכול להתבטא במעשי שיגעון, שהם ללא ספק מוזרים בעיני המתבונן מן הצד, בראותו כיצד האדם – שבאופן עקרוני דווקא מעוניין בהשגות גדולות ובהעלאת הדעת – עושה מעשים הפוכים בתכלית.

להבנת, התיאור הזה הולם להפליא את תקופת הנעורים ואת התנהגותם המוזרה, המתנדנדת והמוקצנת של בני הנוער. בתקופה זו נחשף הנער לנפלאותיה של התבונה, והוא מתחיל להבין שאפשר להבין דברים לעומק, ולא רק באופן השטחי והאינפורמטיבי שהורגל אליו עד כה. אלא שהמאמץ לקלוט תובנות מעמיקות יותר אינו קל, והנער מגלה, להפתעתו ולאכזבתו, שדרושות לו גם עוצמות נפשיות, כמו בגרות, יכולת הכלת הניגודים, וכלים נוספים, על מנת להשיג בשלמות את אותן ההשגות שהוא ניצב על פתחן. המעבר ממדרגתו הנוכחית למדרגה הבאה אינו מובנה ואינו מובטח, וכיוון שכך נוטה הנער ללכת לאפיק האלטרנטיבי, שר' נחמן היטיב לתארו – השלכת השכל. פעמים רבות, השלכת השכל נובעת מתוך ייאוש ותסכול

מאי מציאת הדרך ליישוב ההשגה עם הנפש, אולם ר' נחמן מלמדנו, שבהחלט ייתכן שהשלכת השכל נובעת ממקום אחר. הנער חש, שדווקא אם ייתן דרור לנפשו הסוערת במעשי שיגעון, יביא הדבר באופן שהיינו יכולים לכנותו היום 'הפוך על הפוך' להשגות עליונות יותר.

כפי שכתבתי בהקדמה, הרעיון המוצע כאן אינו שולל הסברים אחרים להתנהגות שאינה זהירה, כמו הרצון לחוש את התעצמות היכולות ולבחון את גבולותיהן, 'ללכת עד הקצה', או גישות נוספות. החידוש שבהסבר המוצע כאן הוא הסברת התעלמותו של הנוער מההיגיון השכלי הפשוט, אף שבהקשרים אחרים, כמו לימודים עיוניים למשל, הוא עשוי לגלות יכולות קוגניטיביות מעולות.

למותר אולי לציין, אך חשוב בכל זאת לעשות זאת, שההליך הזה לרוב אינו מודע. הוא יכול להיות מודע, ור' נחמן עצמו מדבר על אדם שבחר ללכת בדרך זו באופן יזום, על מנת לטהר לבו, אולם דומני שההליך הזה יכול להתרחש גם ללא מודעות כלל, כיוון שלמעשה הוא משרטט בפנינו את הדרכים שבהם האדם 'המחפש את עצמו' – כביטוי של ר' נחמן, וכביטויים של בני נוער רבים – מנסה להתקדם ולהתעלות (זו כנראה הסיבה לכך, שבני הנוער נוטים להתאהב חדשות לבקרים, ואין הם מטים אוזן להסברים המלומדים על יציבותו של הקשר הזוגי וכו' וכו'. תופעה זו אינה נובעת רק מהרצון לחוות חידושים, אלא גם מן ההכרה שישנם מחוזות אחרים בנפש, מעבר לדעת, שדורשים הם כעת את מקומם).

ד. מעשי נערות⁶

השלמתו של המהלך המוצע תהיה בהתבוננות בתובנה נוספת שר' נחמן מציע לאמן, כנתיב אפשרי נוסף, שלמעשה מהווה פיתוחו ושיכלולו של זה שהוצע לעיל. הכוונה למקום שתופסים מעשי נערות ו'הירידה לקטנות' במכלול הדרכים של עבודת ה'. משמעה של הירידה לקטנות היא עשיית מעשים העוסקים בקטנות, בשטויות, ולא בתכנים של גדולה ועוצמה, מה שגורם לריחוק מה' ולמיעוט או ביטול מצב הדבקות

⁶ צבי מרק (לעיל הערה 1) ייחד לתופעה זו ולשורשיה בקבלת האר"י פרק שלם בספרו, פרק י', עמ' 294-329. אף כאן נעשה שימוש במקצת מהרעיונות הכתובים שם, אם כי במגמה שונה, כפי שיתבאר.

בו, מצב שהצדיק היה שרוי בו לפני שירד לקטנות. ירידה זו מתרחשת בשני מצבים. לפעמים היא נעשית באופן יזום, על מנת להתקרב להמון העם, לאנשים הפשוטים, ואז הצדיק עושה מעשים פשוטים, המוניים, ממש כאחד מן הקטנים. פעמים אחרות, ירידה זו נכפית על הצדיק, כפיה הבאה מתוככי נפשו ולא מבחוק, מפני שאינו יכול להיות שרוי במתח הרוחני המתמיד הכרוך בדבקות העילאית שלו, כמעין הרווח הדרוש אפילו למשה רבינו על מנת להתבונן בין פרשה לפרשה. וכך מתאר זאת ר' נחמן (ליקו"מ, תניינא ע"ח):

כי לפעמים הצדיק האמת הוא איש פשוט ממש, שקורין פראסטיק, שמתנהג עצמו בדרכי הפשיטות, ואינו מגלה שום תורה, ועוסק בשיחת חולין וכיוצא, והוא אז בבחינת איש פשוט ממש... ובאמת זהו מן הנמנע ובלתי אפשר להיות דבוק בהתורה תמיד, יומם ולילה, בלי הפסק רגע, וכל בעל תורה.... כל אחד לפי ערכו בהכרח שיבטל מהתורה איזה שעה ביום, וכן אפילו כל השגה, ואפילו מי שהוא גבוה יותר ויותר למעלה למעלה, אף על פי בהכרח שיפסיק ויבטל מהשגתו איזה זמן.⁷

בתורה זו ובמקומות נוספים מתבאר שמצב ייחודי זה הוא הוא מתכונותיה של ארץ ישראל,⁸ ובוה ר' נחמן לא רק נאה דרש אלא אף נאה קיים, ובדרכו לארץ ישראל עשה בעצמו מעשים פשוטים, ואפילו מעשי נערות וקטנות. הדברים מתוארים בכמה פסקאות, למשל כמו זו הבאה מפיו של ר' נתן מנעמירוב, תלמידו הנאמן (חיי מוהר"ן, נסיעתו לארץ ישראל, פסקה יב):

ושמעתי בשם רבנו זכרונו לברכה, שאמר, כי קדם שבאים לגדלות צריכים לפול בתחילה לקטנות, וארץ ישראל היא גדלות דגדלות, על כן צריכין לפול תחילה לקטנות דקטנות. ועל כן לא יכול היה הבעל שם טוב זכרונו לברכה לבוא לארץ ישראל כי לא היה יכול לירד לתוך קטנות כזה. והוא זכרונו לברכה (= ר' נחמן עצמו. מ.ר.), זכה לבוא לארץ ישראל על ידי גדל הקטנות שירד לשם בחכמתו

⁷ בהמשך אותה תורה ר' נחמן מתמודד עם קושי העולה מתוך השלכת השכל: איך אפשר להתנתק מהתורה, אפילו לרגע אחד, הלא היא חיינו ואורך ימינו, ובעיקר – מהיכן ישאב הצדיק את חיותו, אם הוא מצוי במצב של פשטות, ויורד ממדרגתו כצדיק?! על קצה המזלג, התשובה לכך היא, לפי ר' נחמן, שהצדיק מתחבר לרובד הבסיסי ביותר, 'הפשוט', של הבריאה.

⁸ תפיסתו של ר' נחמן את ארץ ישראל היא מורכבת ועשירה, ואין כאן המקום להאריך בדבר. לענייננו חשובה הנקודה שהוא רואה את ארץ ישראל כמקום להתרחשות רוחנית יוצאת דופן, שאין בלתה, ואחד מביטוייה הוא הדמיון.

העצומה לקטנות מופלג, קטנות דקטנות, עד שזכה לבוא לארץ ישראל שהוא גדלות דגדלות.

דוגמא לדבר מצויה במקום אחר (שבחי מוהר"ן, סדר הנסיעה שלו לארץ ישראל, יב):

והיה ההולך בשוק כדרך בני הנעורים, הרצים בשוק ומצחקים, והיה עושה מלחמות בדרך צחוק כדרך בני הנעורים, והיו מכנים אחד בשם הצרפתי, ואחד בשם אחר, ועשו מלחמה, והיה כעין תכסיסי מלחמה ממש, והיה עושה עניני קטנות הרבה מאד, שם בסטנבול (= איסטנבול, מעריה הראשיות של טורקיה, שם חנה בדרכו לארץ ישראל. מ.ר.).

ביאור הקשר בין המעשים הילדותיים הללו ובין ארץ ישראל חורג ממטרתו של המאמר, אולם די בציון הקשר הזה בכדי לראות את הנקודה המרכזית שנאמרה לעיל: הכניסה למדרגה שהיא גבוהה בהרבה ממדרגתו הנוכחית של האדם, כמו למשל הכניסה לארץ ישראל בעיניו של ר' נחמן, כרוכה בעשיית מעשי נערות וקטנות. הקשר בין מושג הקטנות לבין ההתנהגות של בני הנעורים מודגש כאן היטב, והוא מלמדנו, שלמעשה הירידה לקטנות משמעה התנהגות דומה לזו של גיל ההתבגרות. בהיפוך הניסוח ניתן לומר זאת כך: כשם שהצדיק יורד ממדרגתו למדרגת הנעורים, על מנת לעלות אחר כך למדרגה נעלה יותר, כך אפשר להתבונן על הנערים עצמם, שהם נראים ומתנהגים באופן שאינו כל כך מובן, מפני שמתוך כך הם צומחים למדרגה נעלה יותר. אפשר, שזו הסיבה שגיל ההתבגרות מאופיין בכך, שיש בו מעשי שטות ומשובה כאלו הנחשבים 'כירידה לקטנות' ביחס לאדם מבוגר, או אפילו ביחס למתבגר עצמו, בהשוואה לאותם הזמנים שבהם הוא מגלה את שכלו וחכמתו, ונוהג בבגרות ובשיקול הדעת.

ר' נחמן מלמדנו, שהמצבים השטותיים הללו, הכרחיים במידה רבה לכל מי שמנסה לשאוף ולהגיע למדרגה גדולה, גדולה בהרבה מזו שהורגל לה עד עתה, כמו מדרגת ארץ ישראל ביחס לר' נחמן עצמו, שלא פסק עד סוף ימיו מלייחס את השגותיו לאותו פרק זמן מופלא.⁹ לענייננו, אפשר להבין בהחלט, שמעשי הנערות

⁹ כך נאמר בשבחי הר"ן (סדר הנסיעה שלו לארץ ישראל, פסקה כח): "ותוקף עצם ההשגה, שהשיג בארץ ישראל, אי אפשר לבאר ולספר כלל, ממש לא נשמע ולא נראה כזאת, שיזכה ילוד אישה להשגה כזו על ידי אורא דארץ ישראל, ואי אפשר לדבר ולספר בזה. והיה מתפאר עצמו מאד במה שזכה להיות בארץ ישראל, וגם בסוף ימיו אמר, שהוא מחיה עצמו מאד במה שזכה להיות

של בני הנוער, אינם רק תוצאה של חולשת דעתם ורפיון כח רצונם, המונעים שליטה מושלמת יותר על היצר הילדותי, הפראי, ההרסני השוכן בקרבם, אלא נובעים משורש גבוה יותר.

ר' נחמן מדגיש הדגשה יתירה את הצורך לרדת ו'לעשות שטויות' לפני שעולים למדרגה גבוהה יותר. הוא עצמו, כמי שמעיד על עצמו שמעולם לא נח ולא שקט על מדרגתו הנוכחית, אלא תמיד חי בשאיפה למדרגה גבוהה יותר, ועלה ונתעלה מהשגה להשגה, היה מוכרח לחוות גם מצבי נפילה וירידה לקטנות לפני העליות. וכך הדבר מתואר (שבחי הר"ן, שם, פסקה יג):

... כי זה ידוע, שקדם שיוצאין מדרגה לדרגה, צריך שיהיה ירידה קודם העליה וכו', ואז צריכין לעניני קטנות, להיות איש פשוט לגמרי וכו'; והוא זכרונו לברכה, מחמת שכל ימיו לא היה עומד בשום פעם על מדרגה אחת, רק בכל פעם, בכל יום ובכל שעה, היה עולה תמיד מדרגה לדרגה, על כן היתה חכמתו בענינים אלו (= עניני הקטנות. מ.ר.) גבוה ועמוק מאד; עמוק עמוק, מי ימצאנו.

ההסבר העמוק יותר לכך נעוץ בהבנת הירידה הזו כתהליך של 'עיבור' הקודם ללידה המחודשת, ולהופעת המוחין, תהליך שר' נחמן עסק בו בכמה מקומות,¹⁰ ואין זה המקום להאריך.

נמצא אפוא, שאין לראות במעשי השטות של בני הנעורים רק חולשה בעלמא. מדובר במצב מתבקש נוכח המתח הנוצר אל מול ההשגה הנחשפת לתודעתו של הנער. המתח הזה יוצר בו כמיהה להשגת היעד, תנועה נפשית היוצרת אנרגיה עצומה, שתוארה לעיל, אך בה בעת יוצרת אצלו גם תסכול או צורך בהרפיה, מה שיביא למעשי שטות. בהיותו שרוי ב'מצבי רוח' אלו, אין לנו לצפות כלל שהנער יכיר או אפילו יקשיב לטיעונים רציונאליים, כיוון שכל מהותו מרוכזת כעת בבריחה מההתמודדות עם התחום השכלי, דווקא לנוכח האתגרים שהדעת החדשה שנחשף אליה מציבה לפניו.

בארץ ישראל".

¹⁰ למשל, ליקו"מ קמא ק"ה וליקו"מ קמא כ"א, פיסקות ז-ח, שצוטטו בחלקן לעיל.

ה. סיכום – והמשך

במאמר זה ניסיתי להציע דרך חדשה להתבוננות בנטייתם של בני הנוער לעשות מעשים מסוכנים, תוך נטילת סיכונים בלתי מבוקרת, בלתי רציונאלית, מה שמצביע על בעיה יותר מדאיגה – היות העניין בלתי ניתן לתיקון באמצעים רציונליים. מגמתי הייתה להראות, שסגנון ההתנהגות הזה נובע מרוח הסערה הטבעית לבני נוער, ושהנפש הסוערת היא לפעמים – אף כי לא תמיד – מסימני הצמיחה והמאמץ להשגה ולהתקדמות. זאת משלוש בחינות אותן ניתן למצוא בכתבי ר' נחמן: ראשית, התעצמות הכוחות המהירה בתקופת הנעורים, הגורמת לחוסר יציבות של אותם כוחות ואפשרות של פריקתם באופן שלילי; שנית, תהליך ההתקדמות וההתעצמות הנפשית קיים גם במישורים לא שכליים, אינטואיטיביים, ומכאן רצונו של בן-הנוער להתנהג באופן לא מתוכנן ולא מושכל; ושלישית, על פי ר' נחמן תהליך ההתקדמות מותנה בקיום תקופות של 'מעשי נערות', כאשר נפשו היא בבחינת 'עיבור', ומתפתחת ברבדים לא מודעים.

המסקנה המתבקשת מכאן היא שלעתים אין טעם בדיכוי של היצר ובהכנעתה של הרוח הזו. הדרך המוצעת היא לנתב את הרוח, ולא להסתפק בפנייה אליה בכלים רציונאליים, שאין להם מגע עם הנפש, ושאינם מקומם הכרחי, אין בהם בכדי להשיב את הסערה, מקורה של השטות ואמו של השיגעון. לשון אחרת, במקום הסלוגן 'אם שותים לא נוהגים', המופץ על ידי הרשות הלאומית לבטיחות בדרכים, הייתי מציע, בלי יומרות של קופירייטר, סלוגן האומר 'אם שותים – מתעלים (בקדושה), ולא מתפרקים (על הכביש)'.

ר' נחמן, הידוע באמרתו "אם אתה מאמין שיכולין לקלקל, תאמין שיכולין לתקן"¹¹ מלמד אותנו שגם המצב שתואר לעיל אינו בלתי ניתן לתיקון. תיאורה של דרך התיקון מצריך אותנו לפרוש משנה חינוכית סדורה, הנוגעת להיבטים שונים של חיי האדם בכלל, וחיי הנער המתבגר בפרט. משימה זו הינה מקיפה ביותר, חורגת מתחומי הגדור של מאמר זה, ואולי אף מיכולותיו של הכותב. אף על פי כן, כמעין 'קריאת כיוון', אנסה להצביע על שתי נקודות, מתוך מכלול רחב יותר, שהן מהותיות בכל הנוגע להתמודדות עם המזג הסוער, עם רוח הסערה הנוטה לעתים לרוח שטות, אך יכולה גם להביא את האדם לחמימות ולהתלהבות בכל הנוגע לעבודת ה'.

¹¹ ליקו"מ, תניינא קי"ב.

הנקודה הראשונה, לדעתי, היא עצם המודעות לתהליכים הנפשיים המתחוללים באדם בכלל, ובבני הנוער בפרט. מודעות זו צריכה להביא לכך שהמענה הניתן לבני הנוער יהיה כזה שיכיל בתוכו מקום גם לשכל ולדעת, וגם למה שמעבר להם – העוצמות הנפשיות והאמוניות המצויות בנשמה, והמבקשות אף הן נתיב ודרך לפרוץ החוצה. עיצוב עולם אמוני עשיר ומורכב, שבהכרח יהיה שונה במקצת מאדם לאדם ומתקופה לתקופה, עשוי לתת מענה של ממש לרוח הסוערת, במקום שתמצא את ביטוייה על הכביש. עד לא מכבר, המערכת היחידה שהמבוגרים הציעו לנוער היא מערכת שכלית הממוקדת בעיקר במסגרות לימודיות. כמעט ואין התייחסות לתהפוכות ולסערות הנפשיות העוברות על הנער או הנערה המתבגרים (ואינני טוען שבכיסוי נמצא מרשם הפלא לכך, אלא רק מבקש לקרוא למאמץ חינוכי בכיוון זה). משמעות הדברים היא, ביישומם המעשי, שיש לאפשר לבני הנוער כחלק אינטגרלי מחינוכם, לתת ביטוי לאותן סערות הנפש, לאותן עוצמות שאינן רציונאליות בהכרח, ואולי לקשור בין הביטויים הללו לבין נהיגה אחראית. אם האווירה הכללית תהיה כזו, שתכיר ותיתן מקום של ממש להתנהגות הלא-רציונאלית, אפשר ובני הנוער ירגישו פחות צורך לבטא זאת בדרכם שלהם, שפעמים רבות אינה רצויה, כמו ההתנהגות על הכביש. כדוגמה וכרעיון גולמי ביותר הייתי אומר, שיש לאפשר דווקא לבני הנוער להשתתף במרוצי מכוניות, תחת כל אמצעי הבטיחות, ולהוציא שם את המרץ, במקום על הכביש. אפשר, וכעת הדבר נראה כמשאלת לב בלבד, שאם ינותבו תעצומות נפש אלו למחוזות שיש בהן ברכה, יישאר מקום פנוי בלב להתנהגות אחראית ושקולה, תוך הימנעות מלקיחת סיכונים מיותרים.

הנקודה השנייה היא פיתוח היכולת לבירור הרוח. ר' נחמן מרחיב בדבר כשהוא מדבר על הנגינה, למשל בתורה 'ויהי מקץ' (ליקו"מ, קמא נ"ד) ובמקומות נוספים, שם הוא מצביע על כך שהנגינה היא למעשה דרך שבה האדם מפיק משמעות ממפגש הרוח עם החומר. מפגש זה הוא שיוצר צלילים, שיכולים להיות מרוממים או מדכאים, חיוביים או שליליים, הכל בהתאם לידו ולדעתו של המנגן. יכולת זו היא אחת הדרכים הראשיות אל פיסגת ההשגה הרוחנית – הנבואה, ולא בכדי: הנגינה יכולה לשמש כדוגמה לעבודת בירור קפדנית ופרטנית של כוחות שאינם שכליים דווקא, כאשר הדעת מבררת – ולא חוסמת – את הרוח המתפרצת, וההיצמדות לתווים ולטכניקה הקפדנית לא חוסמת אלא מאפשרת דיוק וכוונן של הבעת

הרגשות. מכאן ניתן לקחת דוגמה לכוחה של התורה שבעל פה בכלל, ושל ההלכה בפרט, לברר את הרוח, על ידי עבודה רוחנית מתאימה. הצעה זו מצויה כבר אצל ר' נחמן עצמו,¹² אך שכלולה של דרך זו, לכלליה ולפרטיה, חורג ממסגרת המאמר (ואי"ה אעסוק בכך בנפרד).

משימות אלה ענפיהן רחבים יותר מאשר עניין הזהירות בדרכים, אם כי עניין זה תורם להן ממד של 'פיקוח נפש', וראוי שרבים וטובים ממני יתנו על כך את דעתם. אם כך יקרה - והיה זה שכרי.

¹² למשל בליקו"מ, קמא ג' (תורה המכונה 'אקרוקתא'), ובמקומות נוספים, שם הוא מלמדנו את כוחה של תורה שבעל פה, כמי שמסוגלת לסייע לאדם להבחין בין טוב ורע, דווקא מפני שגמרא היא בבחינת לילה.